INGLIZ TILINI O‘QITISHDA MEDIATSIYA ASOSIDA MATN BILAN ISHLASH TEXNOLOGIYALARINING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Karimova Dilyora Raximjon qizi
Namangan davlat universiteti
tayanch doktoranti

Annotatsiya

Mazkur maqolada ingliz filologiyasi talabalarining o‘qib tushunish kompetensiyasini rivojlantirishda mediatsiya asosidagi matn bilan ishlash texnologiyalarining didaktik imkoniyatlari tahlil qilindi. Tadqiqotda ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, qiyoslash, tasniflash va nazariy umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Mediativ faoliyatning matnni anglash, axborotni saralash, parafrazlash, umumlashtirish, soddalashtirish, talqin qilish hamda adresatga moslashtirishdagi ahamiyati ochib berildi. Ushbu texnologiyalarning imkoniyatlari kognitiv-semantik, lingvistik-transformatsion, kommunikativ-pragmatik, ijtimoiy-interaktiv va refleksiv-metakognitiv yo‘nalishlarda tizimlashtirildi. Natijalar mediatsiya asosidagi topshiriqlar o‘qishni faol kommunikativ jarayonga aylantirib, talabalarning tanqidiy fikrlashi, hamkorlikda ma’no yaratishi va o‘qilgan axborotdan yangi vaziyatlarda foydalanish qobiliyatini rivojlantirishini ko‘rsatdi. Shuningdek, mediativ faoliyatni samarali tashkil etish uchun zarur pedagogik shartlar hamda baholash mezonlari ham ilmiy jihatdan asoslandi.

Kirish

Zamonaviy xorijiy til ta'limida o'qib tushunish talabaning matndagi axborotni qabul qilishi bilangina chegaralanmaydi. Globallashuv va raqamli axborot oqimining kengayishi talabalardan matndagi ma'lumotni tahlil qilish, umumlashtirish va muayyan auditoriyaga moslashtirib yetkazish qobiliyatini talab etmoqda. Amaliyotda matn bilan

ishlash ko'pincha notanish so'zlarni izohlash, savollarga javob berish yoki matnni qayta hikoya qilish kabi an'anaviy mashqlar bilan cheklanadi. Bunday topshiriqlar matn mazmunini tushunishga yordam bersa-da, axborotni yangi vaziyatda qo'llash yoki boshqa shaxs ehtiyojiga moslashtirish imkoniyatini to'liq ta'minlamaydi.

Mazkur muammoni hal etishda **mediatsiya asosida matn bilan ishlash** alohida ahamiyat kasb etadi. CEFR Companion Volume'da ta'kidlanishicha: "Mediatsiyada til foydalanuvchisi ma'no yaratish yoki uni yetkazishga ko'maklashuvchi ko'priklarni barpo etadigan ijtimoiy agent sifatida faoliyat yuritadi" [1]. Shu bilan birga “Zamonaviy tadqiqotlar mediatsiyani til o‘rganish jarayonida nafaqat muloqot qobilyatini rivojlantiruvchi faoliyat turi, balki matnni o’qib tushunish, eslab qolish va fikr yuritishni rivojlantirish vositasi sifatida ham talqin etadi.” [2]

B. North va E. Piccardo fikricha, "Mediatsiya muloqotning o'zini yengillashtirish, matnni qayta ifodalash hamda xabar ma'nosini qayta qurish bilan bog'liq"[2] Bu yondashuv sotsiokultural nazariyaga ham asoslanadi. M. Swain'ning languaging konsepsiyasiga ko'ra, til orqali ma'no yaratish jarayonida talaba yangi tushunchalarni shakllantiradi [3].

Mediatsiya asosida matn bilan ishlash talabaning asosiy g'oyani aniqlashi, muhim axborotni ajratishi, tanqidiy fikrlashi va o'zlashtirilgan mazmunni rezyume, taqdimot yoki boshqa shaklda qayta ifodalashini ta'minlaydi. Bunda real kommunikativ maqsad va aniq adresat mavjudligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Biroq mediatsiya asosidagi texnologiyalarning o'qib tushunish kompetensiyasiga ta'siri va oliy ta'lim sharoitida qo'llash mexanizmlari alohida tadqiqotni talab qiladi. Shundan kelib chiqib, mazkur maqolaning maqsadi — ingliz filologiyasi talabalarining o'qib tushunish kompetensiyasini rivojlantirishda mediatsiya asosidagi matn bilan ishlash texnologiyalarining didaktik imkoniyatlarini aniqlash va tizimlashtirishdan iborat.

Asosiy qism

Mediatsiya asosida matn bilan ishlash texnologiyalarining didaktik mohiyati:

Mediatsiya asosidagi texnologiyalar talabaning matnni o'qishi, tushunishi va o'zlashtirilgan mazmunni boshqa shaxsga yetkazishini ta'minlovchi bosqichma-bosqich pedagogik faoliyatlar tizimidir. Bu yerda matn yakuniy o'rganish obyekti emas, balki yangi ma'no yaratish vositasidir.

B. North va E. Piccardo ta'kidlaganidek, mediatsiya alohida ko'nikma emas, balki boshqa til faoliyatlarini birlashtiruvchi jarayondir: "Mediatsiya boshqa til faoliyatlarini o'zida birlashtiradi"[4]. Masalan, talaba matnni o'qib, asosiy g'oyalarni aniqlaydi, so'ng buni guruhdoshiga tushuntiradi yoki jadval shaklida ifodalaydi — bunda retseptiv faoliyat produktiv va interaktiv faoliyatga aylanadi.

Texnologiya quyidagi komponentlardan iborat: aniq kommunikativ maqsad, mazmunli matn, real vaziyat, aniq adresat, qayta ishlash topshiriqlari, individual va hamkorlikdagi faoliyat, yakuniy mahsulot hamda baholash mezonlari.

Kognitiv-semantik imkoniyatlar:

Mediativ topshiriqlar talabani matnga qayta murojaat qilishga va yashirin ma'nolarni chiqarishga undaydi. Masalan, "savollarga javob bering" o'rniga "mavzuni bilmagan shaxsga tushuntiring" degan topshiriq chuqurroq tahlilni talab qiladi.

Bu yo'nalish quyidagi ko'nikmalarni rivojlantiradi: asosiy va ikkilamchi axborotni farqlash, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash, yashirin ma'noni chiqarish, manbalarni taqqoslash va tanqidiy xulosa chiqarish. Muhimi, natija to'g'ri javoblar soni bilan emas, balki mazmunni qayta tuza olish qobiliyati bilan belgilanadi — bu mediatsiyani diagnostik vosita sifatida ham namoyon qiladi.

Lingvistik-transformatsion imkoniyatlar:

Bu yo'nalish o'qilgan mazmunni lingvistik jihatdan qayta shakllantirishga qaratilgan. CEFR'da ta'kidlanishicha: "Mediatsiya strategiyalari ma'noni aniqlashtirish va tushunishni yengillashtirish uchun qo'llanadi"[5].

Parafrazlash, umumlashtirish va soddalashtirish orqali talaba sinonimlardan foydalanadi, murakkab jumlalarni soddalashtiradi va terminlarga izoh beradi. Masalan, ilmiy matnni til darajasi pastroq o'quvchi uchun qayta yozish topshirig'i talabaning lug'at boyligi va moslashuvchanligini rivojlantiradi. Bu faoliyat annotatsiya yozish, jadvalga aylantirish yoki og'zaki shaklga o'tkazish orqali amalga oshiriladi.

Kommunikativ-pragmatik imkoniyatlar:

Matn mazmunini qayta ifodalash usuli adresat va vaziyatga bog'liq. CEFR'da qayd etilganidek: "Til foydalanuvchisi til, uslub yoki registrni o'zgartirishi mumkin"[6]

Topshiriqda manba, vaziyat, adresat, maqsad va yakuniy mahsulot aniq ko'rsatilishi lozim. Masalan, sog'lom turmush tarzi haqidagi matnni birinchi kurs talabalari uchun qisqa axborotnomaga aylantirish — talabani faqat foydali ma'lumotlarni tanlash va soddalashtirishga undaydi. Bu talabada "Nima uchun va qanday foydalanaman?" degan savolni shakllantiradi.

Ijtimoiy-interaktiv imkoniyatlar:

Mediatsiya ijtimoiy hamkorlik jarayoni hamdir. Talabalar fikr almashish, o'zaro tushuntirish va umumiy xulosaga kelish orqali matn mazmunini birgalikda shakllantiradi.

Jigsaw reading texnologiyasida matn qismlarga bo'linadi, har bir talaba o'z qismini o'rganib, boshqalarga tushuntiradi — bunda har kim mediator vazifasini bajaradi. Bu jarayon axborotni birlashtirish, aniqlashtiruvchi savollar berish va hamkorlik madaniyatini rivojlantiradi.

Refleksiv-metakognitiv imkoniyatlar:

Mediativ faoliyat talabaning o'z o'qish jarayonini rejalashtirish, kuzatish va baholash qobiliyatini rivojlantiradi. Bu uch bosqichda namoyon bo'ladi: rejalashtirish (maqsad va strategiya tanlash), nazorat (qiyinchiliklarni aniqlash) va baholash (natijaning adresatga mosligini tekshirish).

Yakunda talabaga "Asosiy g'oyani to'g'ri aniqladimmi?", "Qaysi strategiya samarali bo'ldi?" kabi savollar beriladi — bu uni mustaqil o'quvchi sifatida shakllantiradi.

Mediativ faoliyatni o'qish bosqichlarida tashkil etish:

Texnologiya uch bosqichda tashkil etiladi. Matnoldi bosqichda avvalgi bilimlar faollashtiriladi, kommunikativ maqsad va adresat belgilanadi. Matnni o'qish bosqichida matn bir necha marta, turli maqsadda o'qiladi — avval umumiy g'oya, so'ng zarur ma'lumotlar, keyin fikrlar o'rtasidagi munosabat tahlil qilinadi. Matndan keyingi bosqich — markaziy qism bo'lib, bunda talabalar qisqa mazmun tuzadi, axborotni sintez qiladi va yakuniy mahsulot (taqdimot, infografika, sharh) yaratadi.

Pedagogik shartlar:

Samaradorlik bir necha shartga bog'liq: matn talabalar darajasiga mos bo'lishi, aniq kommunikativ vaziyat yaratilishi, faoliyat bosqichma-bosqich murakkablashtirilishi, individual va hamkorlikdagi ish uyg'unlashtirilishi kerak. Baholashda esa nafaqat til to'g'riligi, balki mazmunning to'g'ri tushunilishi, mantiqiy qayta tuzilishi, adresatga moslashtirilishi va kommunikativ vazifaning bajarilishi hisobga olinadi.

Xulosa qilib aytganda, mediatsiya asosidagi texnologiyalar barcha til ko'nikmalarini yagona maqsad doirasida birlashtirib, talabani faol mediator sifatida shakllantiradi.

Xulosa

Tadqiqot mediatsiya asosidagi texnologiyalar o'qib tushunishni passiv qabul qilishdan faol kommunikativ jarayonga aylantirishini ko'rsatdi. Ular kognitiv-semantik, lingvistik-transformatsion, kommunikativ-pragmatik, ijtimoiy-interaktiv va refleksiv-metakognitiv yo'nalishlarda tizimlashtirildi. Samaradorlik matnning talabalar darajasiga mosligi, aniq adresat va bosqichma-bosqich yondashuvga bog'liq. Natijada talaba axborotni tanqidiy baholovchi, qayta shakllantiruvchi va mustaqil mediator

sifatida shakllanadi. Bu texnologiyalarni oliy ta'limga integratsiya qilish metodik jihatdan samarali bo'ladi.

1. Council of Europe. *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. Companion Volume*. — Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2020. — P. 90
2. D.R.Karimova, *Mediatsiya Tushunchasining Lingvodidaktik Mohiyati Va Uning Cefr Doirasidagi Talqini*. — Namangan: Namangan Davlat Universiteti Ilmiy Axborotnomasi, 2026. —1199 b.
3. North B., Piccardo E. *Developing Illustrative Descriptors of Aspects of Mediation for the CEFR*. — Strasbourg: Council of Europe, 2016. — P. 10
4. Swain M. Languaging, Agency and Collaboration in Advanced Second Language Proficiency // *Advanced Language Learning: The Contribution of Halliday and Vygotsky* / Ed. by H. Byrnes. — London: Continuum, 2006. — P. 98
5. North B., Piccardo E. *Developing Illustrative Descriptors of Aspects of Mediation for the CEFR*. — Strasbourg: Council of Europe, 2016. — P. 6
6. (Council of Europe. *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. Companion Volume*. — Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2020. — P. 117
7. Council of Europe. *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. Companion Volume*. — Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2020. — P. 118